

ความพร้อมและแผนพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัย จังหวัดชลบุรี

Readiness and Developing Plan of Monasteries for Ageing Society in Chonburi Province

มนตรี วิวาท์สุข (Montree Wiwasukh)¹

Received: August 21, 2019

Revised: October 2, 2019

Accepted: November 29, 2019

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ ได้แก่ เพื่อ 1) ศึกษาความพร้อมของวัดในการรองรับสังคมสูงวัยจังหวัดชลบุรี 2) ค้นหาแนวทางการพัฒนาวัดฯ และ 3) วางแผนพัฒนาวัดฯ ใช้วิธีดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 95 รูป/คน ได้มาด้วยการเลือกแบบเจาะจงจาก 11 อำเภอ และ 1 เขตปกครองพิเศษ อำเภอ/เขตปกครองพิเศษละ 1 วัด รวบรวมข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์แบบกลุ่มย่อย วิเคราะห์ข้อมูลด้วยความถี่และค่าร้อยละพร้อมกับการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า 1) วัดในจังหวัดชลบุรีมีความพร้อมในการรองรับสังคมสูงวัยในระดับน้อยที่สุด โดยเฉพาะป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์อยู่ในระดับขาดแคลน จึงมีความต้องการพัฒนาในระดับมากที่สุด 2) แนวทางการพัฒนาวัดควรประกอบด้วย ใคร อะไร เมื่อไหร่ อย่างไร และจากไหน (งบ) ตามแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาแห่งชาติ คำนึงถึงแนวคิดเมืองที่เป็นมิตรกับผู้สูงอายุ และการออกแบบเพื่อทุกคน 3) แผนพัฒนาวัดเป็นแผนระยะสั้นหรือแผนเร่งด่วนควรดำเนินการภายใน 1 ปี

¹ สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

สิ่งที่ควรพัฒนาเป็นอันดับแรก คือ ป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ ห้องน้ำ/สุขา และบันได/ทางเดิน ผู้มีส่วนร่วมที่สำคัญ คือ ประชาชน พระสงฆ์/วัด และผู้นำชุมชน งบประมาณส่วนใหญ่ควรมาจากประชาชน หน่วยงานรัฐ และผู้นำชุมชน และสิ่งที่ผู้ให้ข้อมูลหลักมีส่วนร่วมได้มาก คือ กำลังกาย และการประชาสัมพันธ์

คำสำคัญ: การพัฒนา, วัด, สังคมสูงวัย, จังหวัดชลบุรี

Abstract

This research article consisted of three objectives: 1) to study the readiness of monasteries in responding to the ageing society, Chonburi Province, 2) to find out the guidelines for the development of monasteries, and 3) to set up a development plan of monasteries. The research method was based on a qualitative technique. Ninety-five key informants were purposively selected from each monastery of 11 districts and 1 special administrative region in Chonburi Province. The data were collected through the semi-structured in-depth interview and analyzed by frequency, percentage and content analysis.

The results were as follows: 1) Readiness of monasteries in responding to the ageing society including six factors i.e. car parking place/area, stairs/sidewalks, toilets/rest rooms, chairs/seats, teaching billboards/signs, and others was at the lowest level, and then these factors, especially teaching billboards/signs needed to be developed the most. 2) Guidelines should be composed of five parts i.e. who, what, when, how and where (budget), consented with the National Strategic Plan for Reforming Affairs of Buddhism, concerning with the Global Age-Friendly Cities: A Guide as well as the idea of Universal Design. 3) The development plan was the short term/urgent agenda which ought to be finished within one year; the things to be developed were teaching billboards/signs, toilets/rest rooms and stairs/sidewalks, and

the major participants were lay devotees, Buddhist monks/Monasteries and community leaders; the budgets should be derived from lay devotees, governmental sectors and community leaders; and the key informants revealed that physical participation and public relations were the things that they provided to the monasteries the most.

Keywords: Developing, Monasteries, Ageing Society, Chonburi Province

บทนำ

จังหวัดชลบุรีมีประชากรจำนวน 1,390,354 คน อายุระหว่าง 0-14 ปี จำนวน 274,011 คน ระหว่าง 15-59 ปี จำนวน 935,847 คน ระหว่าง 60-80 ปีขึ้นไป/ผู้สูงอายุจำนวน 153,361 คน และเพิ่มเป็น 189,181 คนในปี 2556 ทำให้อัตราการพึ่งพิงต่อประชากรวัยแรงงานเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 16.3 เป็น 21.3 นอกจากนี้ในอีก 10-20 ปีข้างหน้า จำนวนผู้สูงอายุจากการประมาณการของสำนักงานเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจะเพิ่มขึ้น เป็นร้อยละ 21 และ 29 ของประชากรทั้งประเทศในปี 2566 และ 2576 ตามลำดับ จำนวนผู้สูงอายุเหล่านี้มากกว่าร้อยละ 10 ไม่มีอาชีพและขาดรายได้ ทำให้อัตราการพึ่งพิงมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องซึ่งการรับมือกับสังคมสูงวัยเช่นนี้มีทางเลือกแบบคู่ขนาน คือ การเพิ่มคุณภาพของวัยแรงงาน และการลดอัตราการพึ่งพิงของผู้สูงวัย ซึ่งทั้งสองประการนี้เป็นภัยคุกคามต่อจังหวัดชลบุรีที่ยังไม่มีมาตรการรับมืออย่างเป็นรูปธรรมแม้จะถูกกล่าวถึงในแผนพัฒนาจังหวัดก็ตาม กล่าวคือ แผนพัฒนาจังหวัดชลบุรี (พ.ศ. 2557-2560) ฉบับทบทวนรอบปี 2560 ระบุถึงผู้สูงอายุไว้ทั้งในฐานะโอกาส (Opportunity) และอุปสรรค (Threat) ในด้านโอกาสการที่โครงสร้างประชากรกำลังเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมผู้สูงอายุ ทำให้จังหวัดมีโอกาสในการผลิต พัฒนา และปรับปรุงสินค้าและบริการที่สอดคล้องกับความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไป อาทิ การขยายตัวของตลาดอาหารสุขภาพ สมุนไพร และการแพทย์พื้นบ้าน สถานที่ท่องเที่ยวและการพักผ่อนของผู้สูงอายุ ส่วนด้านที่เป็นอุปสรรค คือ การดูแลผู้สูงอายุจะทำให้คนวัยแรงงานต้องรับภาระเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายด้านสาธารณสุข ซึ่งจะทำให้กำลังการผลิตลดลงและอาจส่งผลให้การเติบโตทางเศรษฐกิจจะลดตัวลงได้ และถูกซ้ำเติมด้วยอุปสรรคด้านคุณภาพทางการศึกษาที่ลดต่ำลง

อย่างต่อเนื่อง ทำให้ไม่สามารถสร้างคนที่มีความรู้ความสามารถ ที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงานและสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของโลกได้ (สำนักงานจังหวัดชลบุรี, ม.ป.ป.) อุปสรรคข้อนี้หากจังหวัดชลบุรีไม่สามารถรับมือได้อย่างมีประสิทธิภาพจะทำให้สังคมชลบุรีเป็นสังคมสูงวัยที่วัยแรงงานมีการศึกษาแย่ ส่วนคนแก่ก็ไร้ที่พึ่งพาเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ จังหวัดจำเป็นต้องมีมาตรการในการรับมืออย่างทันทั่วทั้งที หนึ่งในมาตรการการรับมือที่สำคัญยิ่ง คือ การดึงภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคมให้เข้ามาร่วมแก้ไขปัญหาและพัฒนาไปในทิศทางเดียวกัน ทุกสถาบันในสังคมจึงต้องมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อน

หนึ่งในสถาบันทางสังคมของโครงสร้างสังคมไทย คือ วัดซึ่งเป็นสถาบันทางศาสนาที่มีความพร้อม กล่าวคือ เป็นแหล่งรวมผู้คนทุกวัยโดยเฉพาะวัยสูงอายุ และยังบริหารด้วยเจ้าอาวาสซึ่งโดยมากก็เป็นผู้สูงอายุด้วย เท้ากบว่าวัดเป็นที่อยู่ของผู้สูงอายุ กล่าวคือ เจ้าอาวาส และโดยการนำของเจ้าอาวาสวัดยังต้อนรับคนทุกวัยทุกสาขาอาชีพรวมทั้งผู้สูงอายุด้วย ดังนั้นหากสามารถพัฒนาวัดให้รองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ โดยการส่งเสริมคุณภาพและสุขภาพให้ผู้สูงอายุได้ใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่า ผู้ซึ่งนอกจากจะลดการพึ่งพิงต่อประชากรวัยแรงงาน แล้วยังสามารถเป็นบุคคลต้นแบบในการดำเนินชีวิตของเยาวชนได้ด้วย เพราะเหตุนี้จึงจำเป็นต้องวิจัยเพื่อพัฒนาวัดในจังหวัดชลบุรีเพื่อรองรับสังคมสูงวัยในสองมิติ กล่าวคือ ในฐานะที่วัดเป็นที่รวมของผู้คนทุกวัย โดยเฉพาะผู้สูงวัยอยู่แล้ว และในฐานะที่วัดเองก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมสูงวัยด้วย แม้บางวัดจะมีผู้สูงอายุไปทำกิจกรรมน้อยกว่าวัยอื่นก็จำเป็นต้องปรับตัวเองให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคม หากไม่แล้วไม่เพียงแต่ผู้สูงอายุจะถูกทอดทิ้งแต่วัดเองหากไม่ปรับตัวแทนที่จะช่วยพัฒนา กลับจะกลายเป็นภาระของสังคมเพิ่มขึ้นมาอีกด้วย ซึ่งจะทำให้จังหวัดชลบุรีสูญเสียโอกาสในการรับมือกับภัยคุกคามที่ตนเห็นอยู่ และยังเพิ่มภาระจากวัดที่ไม่ได้ถูกกล่าวถึงเลยในแผนพัฒนาจังหวัด ในทางตรงกันข้ามหากสามารถพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัยได้เท่ากับว่าสถาบันหลักอย่างน้อยหนึ่งสถาบันได้ขับเคลื่อนสังคมสูงวัยแล้ว ซึ่งจะส่งผลต่อโครงสร้างของสังคมโดยรวมไม่เพียงแต่ประชากรผู้สูงวัยเท่านั้น

ทั้งนี้ การจะพัฒนาวัดเพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้นไม่ใช่ทำได้ทันทีกับทุกวัด เพราะวัดในจังหวัดชลบุรีมีจำนวน 394 วัด ซึ่งแต่ละวัดก็มีศักยภาพที่แตกต่างกัน จึงจำเป็นต้องเริ่มต้นจากวัดที่มีศักยภาพสูงที่สุดก่อนเมื่อพัฒนาวัดที่มีความพร้อมสูง เหล่านี้ได้แล้วจึงขยายผลไปยังวัดที่มีความพร้อมในลำดับรองลงมา โดยวัดที่จัดว่ามีความพร้อมอย่างน้อยก็ในฐานะที่ได้รับการยอมรับจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติแล้วจำนวน 54 วัด แบ่งเป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง วัดพัฒนาตัวอย่างดีเด่น และ/หรือวัดที่มีอุทยานการศึกษาจำนวน 28 แห่ง และ/หรือวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมจำนวน 27 แห่ง (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจังหวัดชลบุรี, 2560) บางวัดเป็นมากกว่าหนึ่งอย่าง วัดที่เป็นหลายอย่างมากที่สุดถือว่าเป็นวัดที่มีความพร้อมมากที่สุด ระดับความพร้อมเรียงจากการเป็นเหล่านี้นวมทั้งวัดทั่วไปที่ไม่ผ่านเกณฑ์ใดของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติถือว่ามีความพร้อมน้อยที่สุด ถ้าใช้ข้อมูลชุดนี้เป็นฐานในการคิดแสดงว่ามีวัดทั้งพร้อมมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย และน้อยที่สุด อยู่ครบถ้วนซึ่งจะเป็นตัวแปรต้นในการวิจัยครั้งนี้ และเมื่อทำวิจัยครั้งนี้เสร็จแล้วก็จะได้แนวทางในการพัฒนาและวางแผนเพื่อพัฒนาวัดเต็มรูปแบบในระยะที่ 2 ต่อไป เพราะเหตุนี้ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องทำโครงการวิจัยนี้เพื่อการรับมือสังคมสูงวัยอย่างทันทั่วทั้งที่โดยเฉพาะจากมิติของวัดซึ่งเป็นหนึ่งในสถาบันสำคัญของสังคมไทย

วัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์มี 3 ข้อ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาความพร้อมของวัดในการรองรับสังคมสูงวัย 2) เพื่อค้นหาแนวทางการพัฒนาวัดในการรองรับสังคมสูงวัย 3) เพื่อวางแผนพัฒนาวัดให้สามารถรองรับสังคมสูงวัย

ขอบเขต

ขอบเขตของงานวิจัยนี้มี 3 ด้าน ประกอบด้วย 1) ด้านพื้นที่ ครอบคลุมวัดในจังหวัดชลบุรี จำนวน 394 วัด มีทั้งวัดทั่วไป วัดพัฒนาตัวอย่าง วัดพัฒนาตัวอย่างดีเด่น วัดที่มีอุทยานการศึกษา และวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรม 2) ด้านเนื้อหา ครอบคลุมความพร้อมของวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัยด้านอาคารและสถานที่ ได้แก่ ที่/ลานจอดรถ บันได/ทางเดิน ห้องน้ำ/สุขา แก้ว/ที่นั่ง/อาสนะ ป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ และอื่น ๆ

ตามความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลัก และผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนาทั้งพระสงฆ์/วัด
ประชาชน ผู้นำชุมชน หน่วยงานรัฐ หน่วยงานเอกชน หน่วยงานรัฐวิสาหกิจ และอื่น ๆ
3) ด้านเวลา ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2560-กรกฎาคม พ.ศ. 2562

คำจำกัดความ

ผู้สูงอายุ หมายถึง บุคคลซึ่งมีอายุเกินกว่าหกสิบปีบริบูรณ์ขึ้นไป และมีสัญชาติไทย
(พระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546) อาจเรียกว่า ผู้สูงวัย คนแก่ คนชรา ก็ได้
แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ ระดับต้นมีอายุ 60-69 ปี (แก่) ระดับกลางมีอายุ 70-79
(แก่มาก) และระดับสูงมีอายุ 80 ปีขึ้นไป (แก่ที่สุด)

สังคมสูงวัย หรือ สังคมสูงอายุ หมายถึง การมีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป
รวมทุกเพศ มากกว่าร้อยละ 10 หรือมีประชากรอายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไป มากกว่า
ร้อยละ 7 ของประชากรทั้งประเทศ ถือเป็นก้าวเข้าสู่ “สังคมสูงวัย” เมื่อประชากร
อายุ 60 ปีขึ้นไป เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 20 หรือประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไป เพิ่มขึ้นเป็น
ร้อยละ 14 ของประชากรทั้งประเทศ ถือเป็น “สังคมสูงวัยโดยสมบูรณ์” และ
เมื่อประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 20 ถือเป็น “สังคมสูงวัยระดับสุดยอด”

การออกแบบเพื่อทุกคน (Universal Design, UD) หมายถึง แนวคิด
ในการออกแบบสภาพแวดล้อม อาคารสถานที่ สิ่งอำนวยความสะดวก และสิ่งของ
เครื่องใช้ ให้มีความเรียบง่าย ไม่มีการดัดแปลงพิเศษ หรือเฉพาะเจาะจงเพื่อบุคคล
กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เพื่อให้ทุกคนใช้เพื่อการดำเนินชีวิตอย่างเป็นปกติสุขโดยไม่มี
ข้อจำกัดทางเพศ วัย และความรู้ความสามารถ

การพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัย หมายถึง การทำให้วัดมีความพร้อม
ด้านอาคารและสถานที่ ได้แก่ ที่/ลานจอดรถ บันได/ทางเดิน ห้องน้ำ/สุขา แก้วน้ำ/
ที่นั่ง/อาสนะ ป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ และอื่น ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกให้ผู้สูงวัย
สามารถทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้เหมือนกับคนวัยอื่น

การทบทวนวรรณกรรม

1. การพัฒนาวัด มีความหมายตามที่ให้ไว้ในหนังสือเรื่อง คู่มือการพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐาน โดยกองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (2554) หมายถึง การปรับปรุงสภาพวัดและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของวัดจนกระทั่งมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนและเป็นศูนย์กลางของชุมชน การพัฒนาวัดที่สมบูรณ์ครบถ้วนจะต้องพัฒนาวัดแบบบูรณาการ โดยการเชื่อมโยงกิจกรรมของวัดให้สอดคล้องกับการบริหารงานคณะสงฆ์ และให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมปัจจุบัน โดยบูรณาการให้สอดคล้องกับภารกิจ 6 ด้านของคณะสงฆ์ ได้แก่ การปกครอง การศาสนศึกษา การเผยแผ่ การสาธารณูปการ การศึกษาสงเคราะห์ การสาธารณสงเคราะห์ กล่าวเฉพาะด้านสาธารณูปการซึ่งเป็นขอบเขตของบทความวิจัยนี้โดยรวม หมายถึง การพัฒนาวัดในด้านวัตถุทุกอย่าง ไม่เฉพาะแต่ศาสนสถานเท่านั้น หากรวมไปถึงการทำวัดให้สะอาด รมรื่น สะดวก สบาย การทำถนน ทางเดินในวัด และการตกแต่งวัดให้ดูสวยงามให้สบายตาแก่ผู้พบเห็น เป็นงานประจำของเจ้าอาวาสอย่างหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องทำ

การพัฒนาด้านสาธารณูปการ มหาเถรสมาคมเห็นว่าควรนำแนวทางที่ได้รับการยอมรับทั่วไปมาประยุกต์ใช้ เช่น แนวทาง 5 ส. ซึ่งปรากฏในในยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ. 2561-2564 (พระราชวรเมธี และคณะ, ม.ป.ป.) และคู่มือการดำเนินงานโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข: พัฒนาวัดตามแนวทาง 5 ส. ที่ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (กองส่งเสริมและพัฒนาการจัดการศึกษาท้องถิ่น กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย, 2561) โดย ส1: สะสาง คือ การแยกของที่ต้องการออกจากของที่ไม่ต้องการและจัดของที่ไม่ต้องการทิ้งไป ส2: สะดวก คือ การจัดวางสิ่งของต่าง ๆ ในที่ทำงานให้เป็นระเบียบเพื่อความสะดวกและปลอดภัย ส3: สะอาด คือ การทำความสะอาดเครื่องมือ อุปกรณ์ และสถานที่ทำงาน ส4: สุขลักษณะ คือ สภาพหมดจด สะอาดตา ถูกสุขลักษณะ และรักษาให้ดีตลอดไป และ ส5: สร้างนิสัย คือ การอบรม สร้างนิสัยในการปฏิบัติงานตามวินัย ข้อบังคับอย่างเคร่งครัด

วัดทั่วประเทศยึดแนวทางการพัฒนาตามที่กำหนดไว้โดยสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาดังกล่าวข้างต้น

2. แนวคิด 2 ประการ ได้แก่ แนวคิดเมืองที่เป็นมิตรกับผู้สูงอายุ และแนวคิดการออกแบบเพื่อทุกคน ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการว่าเป็นความจำเป็นที่ต้องมีเพื่อออกแบบอาคารสถานที่ให้เอื้ออำนวยความสะดวกแก่ผู้สูงอายุดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นปกติเหมือนกับคนวัยอื่น นำมาซึ่งการออกกฎระเบียบในประเทศต่าง ๆ ตามคำแนะนำขององค์การอนามัยโลกรวมทั้งประเทศไทย โดยกระทรวงมหาดไทยได้ออกกฎกระทรวงตามพระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2543 กำหนดสิ่งอำนวยความสะดวกในอาคารสำหรับผู้พิการหรือทุพพลภาพ และคนชรา พ.ศ. 2548 (สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2557)

เมืองที่เป็นมิตรกับผู้สูงอายุ (กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข, 2557) ซึ่งแปลและเรียบเรียงจากหนังสือเรื่อง Global Age-Friendly Cities: A Guide ขององค์การอนามัยโลก แสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ไปคู่ขนานของสภาพการณ์ของโลกที่ไม่อาจหยุดยั้งได้ คือ การเพิ่มจำนวนเมืองในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก และการเพิ่มจำนวนของผู้สูงอายุ จึงจำเป็นที่ต้องมีการวางแผนจัดกระทำให้เมืองเอื้อให้ผู้สูงอายุดำเนินชีวิตได้อย่างดีร่วมกับประชากรวัยอื่น เรียกว่า เมืองที่เป็นมิตรกับผู้สูงอายุ จึงเป็นที่มาของการศึกษาความเป็นไปและความต้องการของผู้สูงอายุใน 33 เมือง 22 ประเทศ ได้ข้อสรุปว่าเมืองคํ่าประกอบสำคัญและสิ่งที่ต้องปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่ความเป็นเมืองเช่นนั้นที่องค์การอนามัยโลกต้องการให้ประเทศต่าง ๆ นำไปตรวจสอบว่ามีความพร้อมมากน้อยเพียงใดใน 8 ด้าน ได้แก่ 1) พื้นที่ภายนอกอาคารและตัวอาคาร 2) การคมนาคมขนส่งและการสัญจร 3) ที่อยู่อาศัย 4) การมีส่วนร่วมเชิงสังคม 5) การให้ความสำคัญและการยอมรับเชิงสังคม 6) การมีส่วนร่วมในฐานะผลเมืองและการจ้างงาน 7) การสื่อสารและการให้ข้อมูล และ 8) การบริการชุมชนและสุขภาพ ด้านที่เกี่ยวกับประเด็นศึกษาของบทความวิจัยนี้ คือ พื้นที่ภายนอกอาคารและตัวอาคาร คัดมาเฉพาะที่สอดคล้องกับบริบทของวัด ได้แก่ 1) มีพื้นที่สะอาดและร่มรื่น 2) มีพื้นที่สีเขียวและที่นั่งกลางแจ้งที่มีปริมาณเพียงพอ มีการบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพดีและปลอดภัยต่อการใช้ 3) มีทางเดินเท้าที่สงวนไว้สำหรับการใช้ โดยเฉพาะโดยปราศจากสิ่งกีดขวางและมีการบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพดี 4) มีทางเดินเท้าไม่ลื่นและกว้างพอสำหรับรถนั่งรวมทั้งมีทางลาดลงสู่ระดับพื้นถนน 5) มีเครื่องหมายต่าง ๆ ที่ชัดเจนภายในและภายนอกอาคารรวมทั้งมีที่นั่ง ห้องน้ำที่เพียงพอ มีช่องทางสำหรับการใช้ลิฟต์ที่สะดวก

สบาย มีทางลาด รววจับ บันไดและพื้นที่ไม่ลื่น 6) มีห้องน้ำทั้งภายในและภายนอกอาคารที่มากพอ สะอาด บำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพดีเข้าใช้ได้ง่าย และสะดวกสบาย รายการที่จำเป็นเหล่านี้เมื่อศึกษาร่วมกับเอกสารอื่น ๆ แล้วปรับให้เข้ากับบริบทของวัด อาจเพิ่มหรือลดก็ได้ แต่อย่างน้อยวัดก็ได้แนวทางว่า เมืองทั้งหลายทั่วโลกนั้นควรมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับสังคมสูงวัยจากความเห็นของผู้สูงวัยอย่างไรบ้าง

การออกแบบเพื่อทุกคน หรือ Universal Design (UD) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อารยสถาปัตย์ เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการสภาพแวดล้อมอาคารและสถานที่ให้ทุกคนใช้ได้เพื่อให้การดำเนินชีวิตเป็นปกติโดยไม่จำกัดเพศ วัย และความรู้ความสามารถ มีหลักสำคัญว่า สะดวก ปลอดภัย เป็นธรรม ทั้งถึง และเท่าเทียม (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, ม.ป.ป.) โดยการออกแบบต้องคำนึงถึงหลักการ 7 ข้อ ได้แก่ 1) Equitable use การใช้งานได้อย่างทั่วถึงเท่าเทียม 2) Flexibility in use ความยืดหยุ่นในการใช้งาน 3) Simple and intuitive use การใช้งานเรียบง่ายแม้ไม่มีประสบการณ์ 4) Perceptible information การให้ข้อมูลชัดเจน 5) Tolerance for error ความทนทานต่อการใช้ที่ผิดพลาด 6) Low physical effort การออกแรงไม่มากในการใช้ และ 7) Size and space for approach and use ขนาดและสถานที่ในการเข้าถึงและใช้งาน หลักการนี้เป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้เกิดผล 8 ข้อ (Center for inclusive design and environmental access, 2012) ได้แก่ 1) Body fit เหมาะกับขนาดร่างกาย 2) Comfort สะดวกสบาย 3) Awareness ส่งเสริมการตื่นตัว 4) Understanding เข้าใจได้ง่าย 5) Wellness ดีงาม 6) Social integration เข้ากันได้กับสังคม 7) Personalization เข้ากันได้กับบุคลิกภาพส่วนบุคคล และ 8) Cultural appropriateness ความเหมาะสมกับวัฒนธรรม

เมื่อกล่าวแยกออกมาเฉพาะการออกแบบสภาพแวดล้อมและที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงวัยต้องคำนึงถึงหลัก 4 ประการ ได้แก่ 1) มีความปลอดภัยทางกายภาพ เช่น จัดให้มีแสงสว่างเพียงพอบริเวณบันไดและทางเข้า มีราวจับในห้องน้ำ พื้นกระเบื้องไม่ลื่น อุปกรณ์ปิดเปิดน้ำ และเปิดประตูที่ไม่ต้องออกแรงมาก มีสัญญาณฉุกเฉินจากหัวเตียง หรือห้องน้ำ สำหรับเรียกขอความช่วยเหลือ 2) สามารถเข้าถึงได้ง่าย คืออยู่ในจุดที่ไม่ต้องใช้ความพยายามในการเข้าถึงและใช้งาน 3) สามารถสร้างแรงกระตุ้น เช่น การเลือกใช้สีที่เหมาะสม มีความสว่าง และชัดเจนจะทำให้การใช้ชีวิตดูกระชุ่มกระชวย

ไม่ซีมีเศร้า และการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กระตุ้นให้เกิดการนำความสามารถต่าง ๆ ของผู้สูงอายุมาใช้อย่างเต็มที่ และ 4) ดูแลรักษาง่าย คือ ไม่เพิ่มภาระในการดูแลรักษา จนไม่กล้าใช้งานได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ (หน่วยปฏิบัติการวิจัยสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.)

วัดในการก่อสร้างสาธารณูปโภคจำเป็นต้องคำนึงถึงหลักการเหล่านี้ด้วย หากไม่แล้วก็จะเป็นการแก้ปัญหาที่อาจก่อปัญหาได้ไม่รู้จบ

3. งานวิจัยเรื่อง วัดในพุทธศาสนากับความพร้อมในการรองรับสังคมผู้สูงอายุ (เสาวภา พรสิริพงษ์, ขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์ และยงยุทธ บุราสิทธิ์, 2557) ถือว่าเป็นงานวิจัยเพียงเล่มเดียวในขณะนี้ที่ศึกษาความพร้อมของวัดในการรองรับสังคมผู้สูงอายุ โดยใช้วิธีวิจัยแบบผสมทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 866 วัด จากประชากรวัดพัฒนาตัวอย่างทั่วประเทศ จำนวน 2,693 วัด ระหว่างปี พ.ศ. 2554-2555 ผลการศึกษาพบว่า ในภาพรวมวัดส่วนใหญ่มีความพร้อมในระดับปานกลาง

ข้อสังเกตประการแรกสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ คือ กลุ่มตัวอย่างที่คัดเลือกเฉพาะวัดพัฒนาตัวอย่าง แม้จะแบ่งออกเป็นวัดที่เป็นอุทยานการศึกษา วัดพัฒนาตัวอย่าง วัดพัฒนาตัวอย่างดีเด่น และวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมดีเด่น ส่วนวัดทั่วไปอีก 32,815 แห่ง ไม่ได้เป็นประชากร/กลุ่มตัวอย่าง จึงไม่สะท้อนภาพรวมของวัดทั่วประเทศรวมทุกประเภท มีจำนวน 35,508 แห่ง ตามที่ระบุในงานวิจัยนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ผลการวิจัยจึงไม่อาจนำไปใช้กับวัดทั่วประเทศโดยเฉพาะวัดทั่วไป เว้นแต่นำไปใช้โดยเทียบเคียง

การเทียบเคียงผลการวิจัยอาจกระทำได้โดยการยอมรับในเบื้องต้นว่า วัดมี 2 กลุ่ม คือ วัดพัฒนาตัวอย่าง และวัดทั่วไป โดยกลุ่มแรกมีระดับการพัฒนาที่สูงกว่า กลุ่มหลังตามเกณฑ์มาตรฐานของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ หากกลุ่มแรกมีระดับการพัฒนาอยู่ในระดับที่ 1 กลุ่มหลังย่อมอยู่ในระดับที่ 2 ดังนั้นเรื่อยไป ดังนั้นเมื่อผลการวิจัยระบุว่า โดยภาพรวมวัดส่วนใหญ่ (วัดพัฒนาตัวอย่าง) มีความพร้อมอยู่ในระดับปานกลาง วัดทั่วไปย่อมมีความพร้อมอยู่ในระดับน้อย

ภาพรวมวัดส่วนใหญ่ ที่มีความพร้อมอยู่ในระดับปานกลางนั้น คิดเป็นร้อยละ 56.2 ส่วนอีกร้อยละ 42.8 แบ่งเป็นระดับมาก ร้อยละ 32.8 และระดับน้อย ร้อยละ 11.0 เมื่อเทียบเคียงกับวัดทั่วไปแสดงว่า มีระดับความพร้อมปานกลาง ร้อยละ 32.8 และน้อยที่สุด ร้อยละ 11.0 ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ระดับความพร้อม

รองรับสังคมสูงวัยของวัดทั่วไปโดยภาพรวมอยู่ในระดับน้อยถึงปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 89 (56.2+32.8)

นอกจากนำเสนอวัดโดยภาพรวมแล้ว เสาวภา และคณะ ยังได้นำเสนอวัดแยกตามภาคด้วย โดยแยกเป็นภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคใต้ เมื่อเรียงตามระดับความพร้อม ได้แก่ ภาคกลาง ระดับมากร้อยละ 45.2 รองลงมา คือ ภาคเหนือ ร้อยละ 41.9 ภาคอีสาน ร้อยละ 31.2 และภาคใต้ ร้อยละ 29.2 เมื่อพิจารณาเฉพาะภาคกลางซึ่งรวมทั้งภาคตะวันออกเฉียงและจังหวัดชลบุรี ซึ่งเป็นขอบเขตเชิงพื้นที่ของโครงการวิจัยที่กำลังดำเนินการอยู่นี้ พบว่า ระดับความพร้อมโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลางถึงน้อย เพราะรวมกันแล้วได้ร้อยละ 54.8 (45.2+9.6) ในทำนองเดียวกันเมื่อเทียบกับวัดทั่วไป เท่ากับว่าวัดในจังหวัดชลบุรีโดยภาพรวมมีความพร้อมอยู่ในระดับน้อยถึงน้อยที่สุด

ข้อสังเกตอีก 2 ประการ คือ สิ่งทีวัดขาด และปัจจัยที่ส่งผลต่อความพร้อมของวัด สิ่งทีวัดโดยส่วนมากขาด คือ ห้องน้ำเฉพาะสำหรับผู้สูงอายุ คิดเป็นร้อยละ 74.1 แต่เมื่อพิจารณาทุกรายการที่อยู่ในหมวดเดียวกันกับห้องน้ำ คือ สาธารณูปโภคและลักษณะทางกายภาพพบว่า ไม่ใช่ห้องน้ำรายการเดียวเท่านั้น แต่ยังมีรายการอื่นอีกทีขาด 7 อย่าง ได้แก่ สถานีวิทยุชุมชน ร้อยละ 88.1 พิพิธภัณฑสถานบ้าน ร้อยละ 70.2 ศูนย์/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ ร้อยละ 69.3 ศูนย์ส่งเสริมอาชีพ ร้อยละ 80.6 ชมรมผู้สูงอายุ ร้อยละ 74.3 ศูนย์ต่าง ๆ เกี่ยวกับผู้สูงอายุ ร้อยละ 72.6 และกลุ่ม/ชมรมอื่น ๆ ร้อยละ 81.7 ในจำนวนนี้ จำนวน 3 รายการขาดแคลนน้อยกว่าห้องน้ำอีกจำนวน 4 รายการขาดแคลนมากกว่า คำถามคือทำไม เสาวภา พรสิริพงษ์ และคณะ (2557) ไม่นำเสนอรายการเหล่านี้ด้วย โดยเฉพาะรายการที่ขาดแคลนมากกว่า อาจเป็นไปได้ว่าเมื่อเทียบกับห้องน้ำ รายการเหล่านี้ไม่จำเป็นนักสำหรับผู้สูงอายุที่มาวัด ทั้งในมุมมองจากวัดก็ไม่จำเป็นนักที่ต้องมี เพราะแม้ไม่มีวัดหรือวัดไม่มี ก็สามารถทำได้ในที่อื่น ๆ และอาจทำได้ดีกว่าวัดด้วย ซึ่งน่าจะเป็นเช่นนั้นเมื่อพิจารณารายการที่เหลือทุกรายการไม่ได้เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุโดยตรง ยกเว้นห้องน้ำที่ระบุไว้ชัดเจนว่า สำหรับผู้สูงอายุ ซึ่งก็สอดคล้องกับแนวคิดเมืองที่เป็นมิตรกับผู้สูงอายุ และแนวคิดการออกแบบเพื่อทุกคนที่มีสิ่งเหล่านี้อยู่ในรายการที่ต้องมีสำหรับผู้สูงอายุ

ปัจจัยที่ส่งผลต่อความพร้อมของวัด มี 3 ส่วน ได้แก่ เจ้าอาวาส ปริมาณและคุณภาพของพระในวัด และชุมชน หรืออาจรวมและทอนลงให้เหลือ 2 ส่วนก็ได้ คือ พระ (เจ้าอาวาสและพระในวัด) กับชุมชน โดยเฉพาะเจ้าอาวาส ข้อค้นพบจากงานวิจัยระบุว่าบุคคลสำคัญที่จะทำให้วัดนั้นมีความพร้อมมากหรือน้อย เจ้าอาวาสวัดที่มีความพร้อมมากนั้น ส่วนใหญ่มีคุณสมบัติ 4 อย่าง ได้แก่ 1) เป็นผู้ที่มีความสามารถในการบริหาร เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคม สามารถวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ได้นำไปสู่การวางแผนเพื่อพัฒนาและปรับปรุงวัดให้เป็นที่พึงของชุมชนได้ 2) มีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน “รู้ร้อนรู้หนาวกับชุมชน” วัดจะอยู่ได้ต้องอาศัยศรัทธาจากชุมชน ดังนั้น จึงให้ความสำคัญกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชน 3) มีภาวะผู้นำสามารถทำงานเป็นทีม และมีความสามารถในการเลือกใช้คนได้อย่างเหมาะสม 4) สามารถทำงานร่วมกับชุมชน และเครือข่ายต่าง ๆ เพื่อนำสรรพกำลังจากชุมชนและเครือข่ายมาร่วมในการพัฒนาวัด จากข้อค้นพบนี้หมายความว่า เจ้าอาวาส คือ บุคคลสำคัญที่สุดและที่สำคัญก็เพราะประสานกับชุมชนได้ ดังนั้น วัด/เจ้าอาวาส จึงต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชุมชน

วิธีการวิจัย

โครงการวิจัยนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ แยกออกเป็น 2 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นที่ 1 กระบวนการพัฒนาตัวชี้วัด ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ 1) การสังเคราะห์เอกสาร และ 2) การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม เพื่อนำไปสู่การกำหนดตัวชี้วัดใช้ประกอบการคัดเลือกวัดเข้าร่วมโครงการวิจัยและวัดระดับความพร้อมของวัด และ ขั้นที่ 2 กระบวนการค้นหาแนวทางและวางแผนพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัย คือ การสัมภาษณ์แบบการประชุมกลุ่มย่อย เพื่อนำไปสู่การวัดและประเมินความพร้อมของวัด ค้นหาแนวทางและวางแผนพัฒนาวัดให้สามารถรองรับสังคมสูงวัย

ขั้นที่ 1

1.1 การสังเคราะห์เอกสาร เอกสารที่ใช้ในการสังเคราะห์ มี 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เกี่ยวกับการพัฒนาวัด มีเกณฑ์การคัดเลือกดังนี้ 1) เป็นเอกสารที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาวัดที่ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คือ มหาเถรสมาคม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ หรือหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง 2) เป็นเอกสารที่ยังใช้

อยู่ในปัจจุบัน จำนวน 6 รายการ เช่น คู่มือการพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐาน (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2554) และส่วนที่ 2 เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ มีเกณฑ์การคัดเลือกดังนี้ 1) เป็นเอกสารที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพสำหรับผู้สูงอายุที่ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย หรือกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ 2) เป็นเอกสารที่ยังใช้อยู่ในปัจจุบัน จำนวน 7 รายการ เช่น ข้อเสนอการออกแบบสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับทุกคน (Buildings and environments design recommendation for all) (สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2557)

1.2 การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม นักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยได้ร่วมกิจกรรมและบำเพ็ญกุศลที่วัดในจังหวัดชลบุรี ทั้งในและนอกพรรษา ทั้งในวันพระเล็ก วันพระใหญ่ และวันปกติ จำนวนไม่น้อยกว่า 10 ครั้ง ทั้งนี้วันพระเล็ก คือ วันพระขึ้น/แรม 8 ค่ำ วันพระใหญ่ คือ วันพระขึ้น/แรม 15 ค่ำ และวันปกติ คือ วันที่ไม่ใช่วันพระ ซึ่งมีความแตกต่างกันในด้านกิจกรรมบางอย่างที่เพิ่มเข้ามาให้สอดคล้องกับเหตุการณ์และปริมาณของผู้เข้าร่วม

การดำเนินการในขั้นที่ 1 ทำให้ได้ตัวชี้วัดด้านอาคารสถานที่เพื่อรองรับสังคมสูงวัย 5 รายการ เรียงตามลำดับตั้งแต่เดินทางถึงวัด ประกอบกิจกรรมและเดินทางกลับ ได้แก่ 1) ที่หรือลานจอดรถ 2) ห้องน้ำและห้องสุขา 3) บันไดหรือทางเดิน 4) เก้าอี้ที่นั่งหรืออาสนะ 5) ป้ายธรรมะหรือสัญลักษณ์ต่าง ๆ โดยตั้งอยู่บนหลักการ 3 ประการ ได้แก่ 1) มีความปลอดภัยทางกายภาพ 2) สามารถเข้าถึงได้ง่าย และ 3) ดูแลรักษาง่าย

ขั้นที่ 2

2.1 กลุ่มเป้าหมายหรือผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ วัดในจังหวัดชลบุรี 394 วัด (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจังหวัดชลบุรี, 2560) จาก 11 อำเภอ คือ เกษะจันทร์ บ่อทอง บางละมุง บ้านบึง พนัสนิมคม พานทอง เมืองชลบุรี ศรีราชา สัตหีบ หนองใหญ่ และ 1 เขตปกครองพิเศษพัทยา คัดเลือกเข้าโครงการวิจัย จำนวน 12 วัด โดยเฉลี่ยอำเภอ/เขตปกครองพิเศษละ 1 วัด โดยแต่ละวัดประกอบด้วยผู้ให้ข้อมูลหลัก 8 รูป/คน ประกอบด้วย เจ้าอาวาสหรือผู้แทนเจ้าอาวาส 1 รูป กับอุบาสกและอุบาสิกาละละกัน มีอายุตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไป รวม 96 รูป/คน

ผลการวิจัย

ผลการวิจัย แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ว่าด้วยข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล ส่วนที่ 2 แยกย่อยออกเป็น 3 ตอน สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย และ ส่วนที่ 3 ความเห็นอื่น ๆ โดยที่โครงการวิจัยนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เว้นข้อมูลทั่วไป ส่วนอื่นนำเสนอในเชิงบรรยายก่อน จากนั้นจึงยกข้อมูลเชิงสถิติที่ได้จากการแจกแจงประกอบ

กลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้ในวิธีดำเนินการวิจัย จำนวน 96 คน เมื่อดำเนินการวิจัยแล้วปรากฏว่า สามารถเก็บข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายได้ จำนวน 95 คน ผู้ให้ข้อมูลหลักขาดไป 1 ราย ซึ่งเป็นบุคคลทั่วไป ไม่ได้เป็นเจ้าของอาวาสหรือผู้แทนเจ้าอาวาส คิดเป็นร้อยละ 1.04

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากโครงการวิจัยนี้ ไม่ได้นำเสนอแยกเป็นรายวัดหรือรายบุคคล เมื่อนำเสนอโดยภาพรวมของทั้ง 12 วัด มติที่สมบูรณ์จาก 11 วัด ถือเป็นเสียงส่วนใหญ่ที่กำหนดภาพรวมของวัดทั่วจังหวัดชลบุรีอยู่แน่นอน และไม่ทำให้ผลการวิจัยเปลี่ยนไปจากที่จะนำเสนอต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไป

ข้อมูลทั่วไปประกอบด้วย 1) ผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 95 รูป/คน จากวัด 12 แห่ง ในเขตพื้นที่ 11 อำเภอ และ 1 เขตปกครองพิเศษ รวม 12 เขต ในจังหวัดชลบุรี เป็นเจ้าอาวาส จำนวน 11 รูป ตัวแทนเจ้าอาวาส จำนวน 1 รูป อุบาสกอุบาสิกา จำนวน 83 คน 2) อายุของผู้ให้ข้อมูลหลัก เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ อายุ 60 ปีขึ้นไป ร้อยละ 48 ระหว่าง 40-59 ปี ร้อยละ 36 และระหว่าง 20-39 ปี ร้อยละ 16 อายุที่น้อยที่สุด 20 ปี มากที่สุด 97 ปี อายุโดยเฉลี่ย 58 ปี 3) ระยะเวลาเข้าวัด เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ระยะเวลา 11 ปีขึ้นไป ร้อยละ 55 ระหว่าง 1-5 ปี ร้อยละ 24 และระหว่าง 6-10 ปี ร้อยละ 21 ระยะเวลาที่น้อยที่สุด 1 ปี มากที่สุด 61 ปี เข้าวัดโดยเฉลี่ย 16 ปี 4) ความถี่ในการเข้าวัด เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ จำนวน 25 ครั้งขึ้นไป/ปี ร้อยละ 72 ระหว่าง 1-10 ครั้ง/ปี ร้อยละ 15 และ 11-24 ครั้ง/ปี ร้อยละ 13 5) ความรู้เกี่ยวกับสังคมสงฆ์ เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ความรู้ อยู่ในระดับปานกลางร้อยละ 54 ระดับน้อยร้อยละ 32

และระดับมากร้อยละ 14 6) วัด 12 แห่ง แบ่งเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ วัดทั่วไป 5 แห่ง วัดที่เป็นทั้งสำนักปฏิบัติธรรม พัฒนาตัวอย่าง และพัฒนาตัวอย่างดีเด่น 3 แห่ง วัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรม 2 แห่ง วัดที่เป็นทั้งสำนักปฏิบัติธรรม และมีอุทยานการศึกษา 1 แห่ง และวัดที่เป็นทั้งสำนักปฏิบัติธรรม พัฒนาตัวอย่าง และมีอุทยานการศึกษา 1 แห่ง

ส่วนที่ 2 ผลการวิจัยแยกตามวัดประเภท

ตอนที่ 1 ความพร้อมของวัดในการรองรับสังคมสูงวัย

1. ความพร้อมของวัดโดยภาพรวมทุกตัววัด

วัดในจังหวัดชลบุรี โดยภาพรวม มีความพร้อมในการรองรับสังคมสูงวัยอยู่ในระดับน้อยที่สุด ความต้องการพัฒนาจึงอยู่ในระดับมากที่สุด โดยพิจารณาจากตัวชี้วัด 6 ด้าน คือ ที่จอดรถ ห้องน้ำ/สุขา บันได/ทางเดิน แก้อื้อ/ที่นั่ง/อาสนะ ป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ และอื่น ๆ ที่ต้องการ ซึ่งวัดมี (เพียงพอ) ร้อยละ 57 มี (ไม่เพียงพอ) ร้อยละ 19 ไม่มี (ต้องการให้มี) ร้อยละ 18 ไม่มี (ไม่ต้องการ) ร้อยละ 4 และอื่น ๆ ที่ต้องการ ร้อยละ 4 (กล่าวไว้ในข้อ 2.6)

2. ความพร้อมของวัดแยกตามตัวชี้วัด

2.1 ที่/ลานจอด ปัจจุบันวัดมีที่จอดรถเพียงพอแก่คนทุกวัย เป็นที่จอดรถทั่วไป ไม่ได้ระบุสำหรับผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุที่เข้ามาวัดดูแลตัวเองได้ จึงไม่จำเป็นต้องมีที่จอดรถแยกต่างหาก แต่มีแยกให้ผู้พิการตามความเหมาะสม ถ้ามีผู้สูงอายุมากก็จะสร้างไว้บริการ ในวันที่มีกิจกรรมที่วัด ชาวบ้านจะมากันมาก ที่จอดรถจะไม่เพียงพอ อย่างไรก็ตาม ที่จอดรถควรมีสัญลักษณ์ที่ชัดเจน เป็นสัดส่วน และมีเจ้าหน้าที่แนะนำเพื่ออำนวยความสะดวก วัดมีความพร้อมด้านที่จอดรถอยู่ในระดับน้อย จึงมีความต้องการพัฒนาอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาในเชิงสถิติ ผู้ให้ข้อมูลหลักเห็นว่าวัดมี (เพียงพอ) ร้อยละ 64 มี (ไม่เพียงพอ) ร้อยละ 10 ไม่มี (ต้องการให้มี) ร้อยละ 16 และไม่มี (ไม่ต้องการ) ร้อยละ 10

2.2 ห้องน้ำ/สุขา ปัจจุบัน ห้องน้ำ/สุขาของวัดเป็นแบบชักโครก (นั่งราบ) ไม่มีสำหรับผู้สูงอายุโดยเฉพาะ แต่มีแยกต่างหากให้ผู้พิการ สภาพไม่สะอาด อยากรให้มีความสะอาดเพิ่มเติม เพิ่มราวจับสำหรับผู้สูงอายุใช้พยุงตัว มีสัญลักษณ์เพื่อให้สังเกต

ได้ง่าย หรือสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มเติมเพื่อการลุก นั่ง และเดินจะได้คล่องขึ้น และมีความปลอดภัย หากมีห้องน้ำที่ออกแบบเฉพาะสำหรับผู้สูงอายุก็จะเป็นการดี ซึ่งมีอยู่ในแผนการพัฒนาแล้ว แต่ยังขาดทุนทรัพย์ในการจัดทำ วัดมีความพร้อมด้านห้องน้ำ/สุขา อยู่ในระดับน้อยที่สุด จึงมีความต้องการพัฒนาอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาในเชิงสถิติ ผู้ให้ข้อมูลหลักเห็นว่า วัดมี (เพียงพอ) ร้อยละ 51 มี (ไม่เพียงพอ) ร้อยละ 28 ไม่มี (ต้องการให้มี) ร้อยละ 16 และไม่มี (ไม่ต้องการ) ร้อยละ 5

2.3 บันได/ทางเดิน ปัจจุบัน บันได/ทางเดินมีราวแล้ว ส่วนทางลาดมีบางสถานที่ เช่น ศาลา ทางเดินระหว่างอาคารยังไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวก เช่น ราวจับ ต้องการให้มีขั้นบันไดไม่สูงมาก ราวจับ ทางเดินสำหรับผู้สูงอายุ ถนน/ทางเดินระหว่างอาคารให้สามารถเดินเชื่อมต่อกันได้อย่างสะดวก ทางเลื่อนลาดลงให้รถวีลแชร์ (เก้าอี้ล้อ) เพื่อสะดวกในการเดินสำหรับผู้สูงอายุและผู้พิการ ซึ่งมีอยู่ในแผนพัฒนาบ้างแล้ว วัดมีความพร้อมด้านบันได/ทางเดิน อยู่ในระดับน้อย จึงมีความต้องการพัฒนาอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาจากสถิติ ผู้ให้ข้อมูลหลักเห็นว่า วัดมี (เพียงพอ) ร้อยละ 61 มี (ไม่เพียงพอ) ร้อยละ 17 ไม่มี (ต้องการให้มี) ร้อยละ 20 และไม่มี (ไม่ต้องการ) ร้อยละ 2

2.4 เก้าอี้/ที่นั่ง/อาสนะ ปัจจุบัน เก้าอี้/ที่นั่งของวัดเป็นไม้และเก้าอี้พลาสติก ทำให้สามารถยกเก็บได้ แต่เมื่อนั่งเป็นเวลานานจะทำให้ปวดเมื่อย จึงควรมีเก้าอี้ มีเบาะนิ่ม โขฟา หรืออาสนะนุ่มสำหรับนั่งปฏิบัติธรรม แต่ผู้มาปฏิบัติธรรมก็มีจำนวนไม่มากนัก วัดมีความพร้อมด้านเก้าอี้/ที่นั่ง/อาสนะ อยู่ในระดับปานกลาง จึงมีความต้องการพัฒนาอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาในเชิงสถิติ ผู้ให้ข้อมูลหลักเห็นว่า วัดมี (เพียงพอ) ร้อยละ 76 มี (ไม่เพียงพอ) ร้อยละ 13 และไม่มี (ต้องการให้มี) ร้อยละ 11

2.5 ป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ ป้ายถือเป็นเรื่องมือสี่ธรรมะชนิดหนึ่ง ปัจจุบันป้ายต่าง ๆ ของวัดที่เคยมีได้ชำรุดทรุดโทรมไปเป็นส่วนมาก ควรมีการสำรวจและจัดทำเพิ่มเติมเพื่อให้ข้อคิดและดึงสติปัญญา ส่วนป้ายสัญลักษณ์ต่าง ๆ สำหรับผู้สูงอายุ เช่น ห้องน้ำ ทางเดิน ควรมีโดยเฉพาะช่วงมิกิจกรรม เพื่อให้สังเกตได้ง่าย วัดไม่มีความพร้อมด้านป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ จึงมีความต้องการพัฒนาอยู่ในระดับเร่งด่วน เมื่อพิจารณาในเชิงสถิติ ผู้ให้ข้อมูลหลักเห็นว่า มี (เพียงพอ) ร้อยละ 38 มี (ไม่เพียงพอ) ร้อยละ 30 และไม่มี (ต้องการให้มี) ร้อยละ 32

2.6 อื่น ๆ สิ่งอื่นที่วัดควรมีเพื่ออำนวยความสะดวกให้ผู้สูงอายุ 11 รายการ ได้แก่ 1) อุปกรณ์ช่วยเหลือ/ชุดปฐมพยาบาล 2) เครื่องเสียง/ลำโพง 3) กิจกรรม 4) ลิฟต์ (ในกรณีมีอาคารสูง) 5) ที่ปฏิบัติธรรม/ห้องพักสำหรับผู้ปฏิบัติ 6) ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ (นอกเหนือจากรายการตามตัวชี้วัดข้างต้น) 7) ตู้หนังสือ 8) เครื่องปั๊มหัวใจ 9) ที่พักผ่อน 10) ผู้ดูแล และ 11) ประตูศาลา (ที่ไม่ต้องใช้แรงมาก) เมื่อพิจารณาในเชิงสถิติ สามารถเรียงลำดับรายการที่ต้องการจากมากไปหาน้อย ดังนี้ อุปกรณ์ช่วยเหลือ/ชุดปฐมพยาบาล ร้อยละ 42 เครื่องเสียง/ลำโพง และกิจกรรม แต่ละรายการร้อยละ 13 และอีก 9 รายการ ๆ ละร้อยละ 4 ได้แก่ ลิฟต์ ที่ปฏิบัติธรรม/ห้องพักสำหรับผู้ปฏิบัติ ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ และตู้หนังสือ

ตอนที่ 2 แนวทางการพัฒนาวัดในการรองรับสังคมสูงอายุ

แนวทางในการพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงอายุจังหวัดชลบุรี ผู้ให้ข้อมูลหลัก เห็นว่า ควรยึดแนวทางการพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐานของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา โดยวัดควรพิจารณาอย่างรอบคอบว่าอาคารสถานที่ที่จะสร้างนั้นมีความจำเป็นต่อการบำเพ็ญกุศลของผู้สูงอายุอย่างแท้จริง การพัฒนานั้นควรร่วมมือระหว่างวัดและบ้านอย่างใกล้ชิด เริ่มจากการมีส่วนร่วมของประชาชนและผู้นำชุมชนเป็นเบื้องต้น จากนั้นก็แสวงความร่วมมือจากหน่วยงานรัฐ หน่วยงานเอกชน และหน่วยงานรัฐวิสาหกิจ ตลอดจนภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม รวมทั้งเยาวชน นักเรียน ผู้บริหารสถานศึกษา และครูด้วย ทั้งนี้ควรให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมและหลักการสากล คือ แนวคิดเมืองที่เป็นมิตรกับผู้สูงอายุ และแนวคิดการออกแบบเพื่อทุกคนด้วย ซึ่งจะทำให้แนวทางฯ ดำเนินไปจนสำเร็จต้องประกอบด้วย ใคร (who, ผู้มีส่วนส่วนร่วม) อะไร (what, สิ่งที่ต้องทำ) เมื่อใด (when, ระยะเวลาที่ควรเริ่มทำ) ที่ไหน (where, ที่มาของเงิน/งบประมาณ) และอย่างไร (how, การมีส่วนร่วม) หรือหลัก 4W1H มีรายละเอียดดังนี้

1. ผู้ที่ควรมีส่วนร่วมเป็นอันดับแรกคือประชาชน ร้อยละ 20 รองลงมา คือ พระสงฆ์/วัดร้อยละ 19 และผู้นำชุมชนร้อยละ 18 ความร่วมมือของสามฝ่ายนี้รวมเป็นร้อยละ 57 ส่วนอีกร้อยละ 43 มาจากหน่วยงานรัฐร้อยละ 17 หน่วยงานเอกชน ร้อยละ 14 หน่วยงานรัฐวิสาหกิจร้อยละ 11 และผู้มีส่วนร่วมอื่น ๆ คือ ภาคส่วนต่าง ๆ เยาวชน นักเรียน ผู้บริหารสถานศึกษา และครูร้อยละ 1

2. สิ่งที่ต้องทำในการพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัยมากที่สุด คือ ป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ร้อยละ 25 รองลงมา คือ ห้องน้ำ/สุขาร้อยละ 22 บันได/ทางเดินร้อยละ 20 เก้าอี้/ที่นั่ง/อาสนะร้อยละ 16 ที่จอดรถร้อยละ 14 และน้อยที่สุด คือ อื่น ๆ ได้แก่ เรือนพยาบาล/สถานพยาบาล/ห้องพยาบาล ชุดปฐมพยาบาล ทุกรายการ (ขององค์ฯ 2) และที่ปฏิบัติธรรม/ที่พักผู้ปฏิบัติธรรม ที่พักสงเคราะห์ผู้สูงอายุทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ความสะอาด และการประชาสัมพันธ์จากหน่วยงานต่าง ๆ ร้อยละ 3

3. ระยะเวลาที่ควรเริ่มดำเนินการพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัยมากที่สุด คือ ภายใน 1 ปี ร้อยละ 59 ภายใน 2-3 ปี ร้อยละ 29 ภายใน 4-5 ปี ร้อยละ 6 อื่น ๆ ได้แก่ แล้วแต่โอกาส/เมื่อพร้อมค่อย ๆ พัฒนา ได้เร็ว ๆ ก็จะเป็นประโยชน์ และตามจำเป็น ร้อยละ 8 และน้อยที่สุด คือ ภายใน 10 ปี ร้อยละ 1

4. ที่มาของเงิน/งบประมาณในการพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัยมากที่สุด คือ ประชาชนร้อยละ 22 รองลงมา คือ หน่วยงานรัฐร้อยละ 21 ผู้นำชุมชนร้อยละ 17 หน่วยงานเอกชนร้อยละ 14 พระสงฆ์/วัดร้อยละ 12 หน่วยงานรัฐวิสาหกิจร้อยละ 11 และน้อยที่สุด คือ อื่น ๆ ได้แก่ ทุกหน่วยงาน/ทุกภาคส่วน/ทุกฝ่าย ผู้ปฏิบัติธรรม และคณะศิษยานุศิษย์ร้อยละ 3

5. การมีส่วนร่วมของผู้ให้ข้อมูลหลักในการพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัยมากที่สุด คือ กำลังกายร้อยละ 27 รองลงมา คือ การประชาสัมพันธ์ร้อยละ 25 กำลังทรัพย์ร้อยละ 22 กำลังความคิดร้อยละ 21 และ น้อยที่สุด คือ อื่น ๆ ได้แก่ การบริหารจัดการ ทุกข้อ/ทุกอย่าง (ที่มีโอกาส) การสร้างบุคลากร การเก็บเงิน และการสนับสนุนการดำเนินงานร้อยละ 5

ตอนที่ 3 แผนพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัยจังหวัดชลบุรี

แผนงานพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัยจังหวัดชลบุรี เป็นแผนระยะสั้นหรือแผนเร่งด่วน ที่ควรเริ่มดำเนินการภายใน 1 ปี ร้อยละ 59 สิ่งที่ต้องพัฒนาเป็นอันดับแรก คือ ป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ ห้องน้ำ/สุขา และบันได/ทางเดิน รวมร้อยละ 67 ผู้มีส่วนร่วมที่สำคัญ คือ ประชาชน พระสงฆ์/วัด และผู้นำชุมชน รวมร้อยละ 57 ที่มาของงบประมาณควรมาจากประชาชน หน่วยงานรัฐ และผู้นำชุมชน รวมร้อยละ 60 และสิ่งที่ผู้ให้ข้อมูลหลักมีส่วนร่วมได้มาก คือ กำลังกาย และการประชาสัมพันธ์ รวมร้อยละ 52 ดังตารางที่ 2

ส่วนที่ 3 ความเห็นอื่น ๆ มีดังนี้ 1) ที่ตั้ง/กิจกรรมของวัด วัดเป็นสถานที่ทางเลือก คนที่มาจึงเป็นผู้ที่ดูแลตัวเองได้ ปัจจุบันวัดมีโครงการสังฆประชาอนุเคราะห์ ออกเยี่ยมผู้สูงอายุ ผู้ป่วยติดเตียง และผู้ยากไร้ วัดบางแห่งร่วมกับชุมชนตั้งชมรมผู้สูงอายุ เชิญชวนผู้สูงอายุทำบุญร่วมกัน บางแห่งยังไม่คิดแผนรองรับสังคมสูงวัย เพราะยังไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับสังคมสูงวัย จึงจัดวัดไปตามสภาพสอดคล้องกับผู้มาวัด สิ่งที่ทำเกี่ยวกับผู้สูงอายุเริ่มจากการมองเห็นแล้วสะท้อนไปที่คนอื่น 2) บทบาทของหน่วยงานต่าง ๆ หน่วยงานภาครัฐ หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรจะมีการเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ข้อมูลเกี่ยวกับผู้สูงอายุให้ทุกคนในชุมชนได้รู้อย่างทั่วถึง และแยกประเภทให้ชัดเจนว่ามีผู้สูงอายุจำนวนเท่าไร พิจารณาจำนวนเท่าไร ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้จำนวนเท่าไร โดยชุมชนควรมีความร่วมมือกันระหว่างบ้านวัดและโรงเรียน “บวร” นอกจากนี้ก็ควรมีหมออนามัยมาให้ความรู้อย่างสม่ำเสมอ 3) ลักษณะผู้มาวัด ผู้มาวัดส่วนมากอายุ 60 ปีลงมา หรือหากมากกว่านั้นก็เป็นคนแข็งแรงดูแลตัวเองได้ คนที่ดูแลตัวเองไม่ได้ก็ไม่มา หากต้องการอะไร วัดก็จะทำให้ตามความจำเป็นเพื่อให้ทำกิจกรรมบำเพ็ญกุศลได้อย่างสะดวก 4) สิ่งที่ผู้สูงอายุควรทำ ผู้สูงอายุควรรักษาศีล 5 โดยเฉพาะปัจจุบันปัญหาสังคมจะได้ลดลง ก่อนนอนไหว้พระสวดมนต์ กำหนดจิต ทำสมาธิเป็นกิจวัตร พร้อมกับการดูแลสุขภาพ ด้วยการออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ 5) ความต้องการของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุยังมีความปรารถนาในการดำเนินชีวิตปกติเหมือนกับวัยอื่น ๆ

ตารางที่ 2 แผนพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัย

เป้าหมาย	สิ่งที่พัฒนา	ผู้มีส่วนร่วม		ที่มาของงบ		การมีส่วนร่วม		ระยะเวลา		
		รายการ	% บุคคล/หน่วยงาน	% บุคคล/หน่วยงาน	%	ลักษณะ	% ภายในปี	%		
วัดมีความพร้อมในการรองรับสังคมสูงวัย	1. ป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์	25	1. ประชาชน	20	1. ประชาชน	22	1. กำลังกาย	27	1	59
	2. ห้องน้ำ/สุขา	22	2. พระสงฆ์/วัด	19	2. หน่วยงานรัฐ	21	2. การประชาสัมพันธ์	25	2-3	29
	3. บันได/ทางเดิน	20	3. ผู้นำชุมชน	18	3. ผู้นำชุมชน	17	3. กำลังทรัพย์	22	4-5	6
	4. เก้าอี้/ที่นั่งอาสนะ	16	4. หน่วยงานรัฐ	17	4. หน่วยงานเอกชน	14	4. กำลังความคิด	21	อื่น ๆ	5
	5. ที่จอดรถ	14	5. หน่วยงานเอกชน	14	5. พระสงฆ์/วัด	12	5. อื่น ๆ	5	10	1
	6. อื่น ๆ	3	6. หน่วยงานรัฐวิสาหกิจ	11	6. หน่วยงานรัฐวิสาหกิจ	11				
			7. อื่น ๆ	1	7. อื่น ๆ	3				

อภิปรายผลการวิจัย

1. ความพร้อมของวัดในการรองรับสังคมสูงวัย โดยภาพรวมวัดมีความพร้อมอยู่ในระดับน้อยที่สุด ความต้องการพัฒนาอยู่ในระดับมากที่สุด ข้อค้นพบนี้ไม่ได้หมายความว่า ผู้สูงอายุไปวัดไม่ได้ เพราะผู้สูงอายุแม้ไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวกที่แยกเฉพาะ แต่ก็ยังสามารถใช้เครื่องอำนวยความสะดวกทุกอย่างร่วมกับคนวัยอื่นได้ ตรงกันข้าม หากวัดระบุดัดส่วนแยกประเภทไว้สำหรับผู้สูงอายุโดยเฉพาะ คนวัยอื่นย่อมไม่สะดวกใจที่จะใช้ร่วมด้วย ดังนั้นทุกวัดในการจัดสภาพแวดล้อมและเครื่องอำนวยความสะดวก หากมีข้อจำกัดด้านงบประมาณและสถานที่ จำเป็นอยู่เองที่ก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกที่ใช้ได้กับคนทุกวัย ยิ่งหากอาคารสถานที่เหล่านั้นสร้างขึ้นก่อนที่ประเทศไทยจะก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัย ความรู้เกี่ยวกับสังคมสูงวัยยังไม่แพร่หลาย ย่อมเป็นปกติอยู่เองที่จะไม่มีเรื่องเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งในแผนการพัฒนาวัด

โดยเฉพาะ ข้อค้นพบของโครงการวิจัยเองระบุว่า คนที่มาวัดแม่จะเป็นผู้สูงอายุ แต่ก็เป็นคนแข็งแรงดูแลตนเองได้ เพราะถ้าไม่แข็งแรงดูแลตนเองไม่ได้ ก็ไม่มาวัดตั้งแต่แรก ทั้งนี้เป็นเพราะวัดเป็นสถานที่ทางเลือกจะมากก็ได้ไม่มากก็ได้ เมื่อจะมาก็จะต้องเข้าใจว่า ต้องพบกับอะไรและจะทำอย่างไรเมื่อพบกับสภาพเช่นนั้น นอกจากนี้ วัดมีจำนวนมาก จึงสามารถเลือกวัดที่เหมาะสมกับอริยาศัยได้ไม่ยากนัก เว้นแต่ในชุมชนที่ชุมชนหนึ่งมีวัดแห่งเดียว การเดินทางไปวัดที่ตั้งอยู่ในชุมชนอื่นอาจไม่สะดวกและทำให้สิ้นเปลือง หมายความว่า วัดไม่สามารถจะละเลยการคำนึงถึงสภาพแวดล้อมและเครื่องอำนวยความสะดวกแก่ผู้สูงอายุได้ เพราะปัจจุบันโครงสร้างสังคมเปลี่ยนไปกลายเป็นสังคมสูงวัย และจะทวีความเข้มข้นขึ้นอย่างต่อเนื่องทั่วประเทศโดยเฉพาะเมืองใหญ่ เช่น จังหวัดชลบุรี

อย่างไรก็ตามข้อค้นพบจากโครงการวิจัยนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับข้อค้นพบจากงานวิจัยของ เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ (2557, หน้า 99) ที่ระบุว่า ในภาพรวมวัดมีความพร้อมในการรองรับสังคมผู้สูงอายุระดับปานกลาง เหตุที่กล่าวว่าผลการวิจัยเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งที่ข้อค้นพบจากโครงการวิจัยนี้ระบุว่า วัดมีความพร้อมอยู่ในระดับน้อยที่สุด ในขณะที่ข้อค้นพบงานวิจัยที่อ้างถึงนั้นระบุว่า อยู่ในระดับปานกลาง เพราะทั้งสองชี้ไปในทิศทางเดียวกันว่าวัดมีความพร้อมไม่มาก

อนึ่งข้อที่น่าสังเกต คือ ประชากรและกลุ่มตัวอย่างของงานวิจัยที่อ้างถึงนั้น ได้แก่ วัดที่เป็นอุทยานการศึกษา วัดพัฒนาตัวอย่าง วัดพัฒนาตัวอย่างดีเด่น หรือวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมดีเด่น ตามเกณฑ์การคัดเลือกของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จึงต้องมีระดับความพร้อมสูงกว่าวัดทั่วไป ในขณะที่กลุ่มเป้าหมายของโครงการวิจัยนี้ครอบคลุมวัดหลายประเภทรวมทั้งวัดทั่วไปด้วย ระดับความพร้อมจึงต่ำกว่า หากประชากรและกลุ่มตัวอย่างของงานวิจัยที่อ้างถึงครอบคลุมวัดทั่วไปด้วย ผลการวิจัยน่าจะไม่ต่างกัน เพราะแม้แต่วัดที่ผ่านเกณฑ์พัฒนามาขึ้นหนึ่งแล้ว ยังมีความพร้อมอยู่ในระดับปานกลาง ดังนั้นข้อค้นพบของโครงการวิจัยที่มีวัดทั่วไปเป็นกลุ่มเป้าหมายด้วยจึงสมเหตุสมผลที่ระบุว่า โดยภาพรวมวัดมีความพร้อมอยู่ในระดับน้อยที่สุด และต้องการพัฒนามากที่สุด

ข้อค้นพบของโครงการวิจัยนี้ ดูเหมือนจะแย้งกับข้อค้นพบจากงานวิจัยของ พระครูปลัด สราวุธ ฐิตปญฺโญ พระมหากฤษณา กิตติโสภโณ และสุรพล สุยะพรหม (2560, หน้า 506) ที่ระบุว่า ระดับการพัฒนาวัดเพื่อเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชน ในจังหวัดชลบุรี ด้านสาธารณูปการ หมายถึง สภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ อยู่ในระดับมาก แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดจะเห็นว่าไม่น่าจะแย้งกัน เพราะงานวิจัยที่อ้างถึงมุ่งศึกษาการพัฒนาวัดสำหรับชุมชนโดยทั่วไป ไม่ได้เจาะจงที่สังคมสูงวัย ทำให้สภาพแวดล้อม และอาคารสถานที่ไม่ต้องเพิ่มสัดส่วนเกี่ยวกับผู้สูงวัย หากเจาะจง สังคมสูงวัย ระดับการพัฒนาของวัดอาจลดลงอยู่ในระดับปานกลางหรือน้อย จึงอาจถือได้ว่าข้อค้นพบของงานวิจัยที่อ้างถึงกับโครงการวิจัยนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

2. ความพร้อมแยกตามตัววัด บรรดาตัววัด 6 ตัว ด้านที่ดีที่สุดมีความพร้อมระดับปานกลาง คือ เก้าอี้/ที่นั่ง/อาสนะ มีความพร้อมน้อย 2 ด้าน คือ ที่จอดรถ และบันได/ทางเดิน ซึ่งถือว่าดีกว่าภาพรวม ในขณะที่ด้านที่ 6 คือ อื่น ๆ ที่ต้องการ คิดเป็นเพียงร้อยละ 4 ของตัววัดทั้งหมด ส่วนด้านที่มีความพร้อมน้อยที่สุด คือ ห้องน้ำ/สุข และด้านที่ขาด คือ ป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ ซึ่งเป็นประเด็นอภิปรายในที่นี้

2.1 ความพร้อมด้านห้องน้ำ/สุขาอยู่ในระดับน้อยที่สุด ความต้องการพัฒนาอยู่ในระดับมากที่สุด สอดคล้องกับข้อค้นพบจากงานวิจัยของ เสาวภา พรสิริพงษ์ และคณะ (2557 หน้า 111) ที่ระบุว่า วัดส่วนใหญ่ (ร้อยละ 74.1) ขาดห้องน้ำเฉพาะสำหรับผู้สูงอายุ นอกจากปริมาณที่ไม่เพียงพอแล้ว ข้อค้นพบของโครงการวิจัยนี้ยังระบุว่า สิ่งที่ต้องเพิ่มคือความสะดวก

2.2 ห้องน้ำ/สุขา แม้จะมีความพร้อมในระดับน้อยที่สุด แต่ก็ยังพร้อมกว่าตัววัดที่ 5 คือ ป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ เพราะผลการวิจัยระบุว่า วัดไม่มีความพร้อมด้านป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ ความต้องการพัฒนาอยู่ในระดับเร่งด่วน ทั้งนี้เพราะปัจจุบันป้ายต่าง ๆ ที่เคยมีได้ชำรุดทรุดโทรมไปเป็นส่วนมาก ควรมีการสำรวจและจัดทำเพิ่มเติมเพื่อให้ข้อคิดและคติปัญญา ส่วนป้ายสัญลักษณ์ต่าง ๆ สำหรับผู้สูงอายุ เช่น ห้องน้ำ ทางเดิน ควรมีโดยเฉพาะช่วงมีกิจกรรม เพื่อให้สังเกตได้ง่าย ไม่เพียงวัดจะขาดแม้แต่งานวิจัยด้านนี้ก็ไม่มีด้วย จึงไม่มีผลการวิจัยใดที่จะยกขึ้นมาอภิปรายได้

3. แนวทางในการพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัย

3.1 แนวทางในการพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัย ควรอาศัยความร่วมมือของอย่างน้อย 3 ส่วน คือ ประชาชน (ร้อยละ 20) พระสงฆ์/วัด (ร้อยละ 19) และผู้นำชุมชน (ร้อยละ 18) รวมกันเป็นร้อยละ 57 ข้อค้นพบจากโครงการวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาวัดจะสำเร็จได้ต้องมาจากประชาชน เพราะประชาชนเป็นผู้สร้างและผู้ใช้หรือเจ้าของวัดตัวจริง แม้แต่พระสงฆ์ก็คือลูกหลานของประชาชน ดังนั้น จึงถือเป็นเรื่องปกติที่แนวทางการพัฒนาวัดควรมีประชาชนเป็นหัวเรือใหญ่ อย่างไรก็ตาม ลำพังประชาชนก็ไม่อาจทำได้ จำเป็นต้องร่วมมือกับพระสงฆ์/วัด และผู้นำชุมชนด้วย ในขณะที่หน่วยงานภาครัฐมาเป็นลำดับที่ 4 คิดเป็นร้อยละ 17 ข้อค้นพบนี้สะท้อนความเป็นจริงที่ว่า นโยบายที่มาจากส่วนกลางสู่ภูมิภาคหรือจากบนลงล่างนั้นไม่เป็นที่คาดหวังมากนัก แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่มีความสำคัญเพราะจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากภาครัฐในการกำหนดกฎระเบียบให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน (กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2554) ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับนโยบายพัฒนาวัดของรัฐโดยส่งเสริมและพัฒนาการจัดการศึกษาท้องถิ่น กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย (2561) ภายใต้โครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข: พัฒนาวัดตามแนวทาง 5 ส. ที่ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วม

ประชาชน ไม่ได้เป็นเพียงหัวเรือในการริเริ่มและดำเนินการ แต่ข้อค้นพบฯ ยังชี้ว่าเงิน/งบประมาณก็ยังคงมาจากประชาชนเป็นหลักด้วย (ร้อยละ 22) รองลงมาคือ หน่วยงานรัฐ (ร้อยละ 21) และผู้นำชุมชน (ร้อยละ 17) รวมกันเป็นร้อยละ 60 ในขณะที่พระสงฆ์/วัดมาลำดับที่ 5 (ร้อยละ 12) ข้อค้นพบนี้สะท้อนความสำคัญของประชาชน วัดที่ประชาชนศรัทธาจึงควรเป็นวัดพัฒนาเพื่อรองรับสังคมสูงวัยเป็นลำดับแรก

เมื่อเปรียบเทียบความสำคัญระหว่างผู้มีส่วนร่วมกับที่มาของงบ ลำดับความสำคัญของประชาชนและผู้นำชุมชนอยู่ที่เดิม คือ ลำดับ 1 และ 3 ในขณะที่ผู้มีส่วนร่วมลำดับที่ 2 คือ พระสงฆ์/วัด กลายเป็นลำดับที่ 5 ในที่มาของงบ และแทนที่ด้วยหน่วยงานรัฐ ส่วนลำดับที่ 4 คือ หน่วยงานเอกชน ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ความสำเร็จในการพัฒนาวัดมีองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ 2 ส่วน คือ ประชาชน และผู้นำชุมชน

บทบาทของพระสงฆ์/วัด และหน่วยงานรัฐ อยู่ในฐานะวงในและวงนอกก็ได้ขึ้นอยู่กับว่ากำลังพิจารณาด้านใด หากกล่าวถึงการมีส่วนร่วมกำหนดอนาคตของวัด ต้องมีพระสงฆ์/วัดเข้ามาเป็นแกนนำ พร้อมกับให้หน่วยงานรัฐเป็นผู้สนับสนุนอยู่วงนอก แต่เมื่อพิจารณาถึงงบประมาณ พระสงฆ์/วัด ก็อยู่วงนอกพร้อมกับการเข้ามาแทนที่ของหน่วยงานรัฐ

หากพิจารณาแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ พระสงฆ์/วัดกับฆราวาส/ประชาชน เห็นได้ว่า พระสงฆ์/วัดมีความสำคัญน้อยกว่า สะท้อนว่าแนวทางการพัฒนาวัดจะสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับฆราวาส และถือเป็นหน้าที่โดยตรงของฆราวาสเพราะมีทรัพย์สิน ในขณะที่พระสงฆ์/วัดไม่มีอาชีพจะมีทรัพย์สินมาเพื่อการพัฒนาได้อย่างไร พระสงฆ์/วัดจึงควรดำรงตนให้เป็นที่ศรัทธา เมื่อประชาชนศรัทธาแล้วการพัฒนาวัดด้านอาคารสถานที่ก็จะเป็นไปได้

3.2 แนวทางข้างต้นยึด “ผู้มีส่วนร่วม” และ “ที่มาของงบ” เป็นตัวตั้ง นอกจากนี้ ยังมีอีกแนวทางหนึ่ง คือ การยึด “สิ่งที่ควรทำ” เป็นตัวตั้ง ซึ่งสะท้อนจุดอ่อนและจุดแข็งของวัด โดยข้อค้นพบจากโครงการวิจัยระบุว่า จุดอ่อนที่สุดของวัดคือ ป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ (ขาด) และห้องน้ำ/สุขา (พร้อมน้อยที่สุด) ในขณะที่จุดแข็งคือ เก้าอี้/ที่นั่ง/อาสนะ (พร้อมปานกลาง) ผู้ที่มีส่วนร่วมข้างต้นอาจตัดสินใจพัฒนาจากจุดอ่อนหรือจุดแข็ง หรือพร้อมกันก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นกับความจำเป็นและความพร้อมของงบประมาณเป็นสำคัญ

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าข้อค้นพบจะให้ความสำคัญกับพระสงฆ์/วัดน้อยกว่าส่วนอื่น แต่สิ่งที่ขาดไม่ได้ คือ ความเห็นของเจ้าอาวาสเพราะโดยกฎหมายระบุให้ท่านมีหน้าที่บริหารจัดการปกครองดูแลความเป็นไปทั้งปวงของวัด (พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535)

4. แผนพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัย

แผนงานพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัยจังหวัดชลบุรี เป็นแผนระยะสั้นหรือแผนเร่งด่วน ที่ควรเริ่มดำเนินการภายใน 1 ปี ร้อยละ 59 สิ่งที่ต้องพัฒนาเป็นอันดับแรก คือ ป้ายธรรมะ/สัญลักษณ์ ห้องน้ำ/สุขา และบันได/ทางเดิน รวมร้อยละ 67 ผู้มีส่วนร่วมที่สำคัญ คือ ประชาชน พระสงฆ์/วัด และผู้นำชุมชน รวมร้อยละ 57 ที่มาของงบโดยส่วนมากมาจากประชาชน หน่วยงานรัฐ และผู้นำชุมชน รวมร้อยละ 60 และสิ่งที่ผู้ให้ข้อมูลมีส่วนร่วมได้มาก คือ กำลังกาย และการประชาสัมพันธ์ รวมร้อยละ 52

เมื่อพิจารณาแยกแต่ละองค์ประกอบจากตารางที่ 4.7 เห็นได้ว่าสิ่งที่ไม่อาจเป็นอื่นคือ ระยะเวลาที่ควรเริ่มดำเนินการภายใน 1 ปี (ร้อยละ 59) หากเลื่อนไปดำเนินการใน 2-3 ปี (ร้อยละ 29) ความเร่งด่วนจะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 88 ซึ่งจะทำให้การปรับตัวไม่ทันกับการรองรับสังคมสูงวัย ส่วนองค์ประกอบอื่นยังสามารถปรับเปลี่ยนได้ด้วยการรวมกันของรายการต่าง ๆ ขององค์ประกอบ/ตัวแปรนั้น ๆ แล้วให้ได้มากกว่าร้อยละ 50 ซึ่งจะทำให้ได้แผนพัฒนาย่อยดังนี้ 1) หากตัวแปร คือ สิ่งที่จะพัฒนาการปรับจากแผนเดิมอาจทำได้ด้วยการรวมกันของรายการต่าง ๆ แล้วให้ได้มากกว่าร้อยละ 50 ก็จะทำให้วัดผ่านเกณฑ์การวัดประเมินความพร้อมในการพัฒนาจากวัดที่ไม่พร้อมกลายเป็นวัดที่พร้อม เช่น รายการที่ $1(25) + 2(22) + 4(16) = 63$ 2) หากตัวแปร คือ ผู้มีส่วนร่วม การปรับจากแผนเดิมอาจเป็นไปได้หลายกรณี เช่น รายการที่ $1(20) + 2(19) + 5(11) + 6(1) = 51$ 3) หากตัวแปร คือ ที่มาของงบ การปรับจากแผนเดิมอาจเป็นไปได้หลายกรณี เช่น รายการที่ $2(21) + 3(17) + 4(14) + 5(12) = 64$ การเลือกส่วนผสมของแผนการพัฒนาขึ้นกับบริบทของวัด ซึ่งต้องคำนึงถึงเสมอ เมื่อเลือกอย่างใดแล้วก็จะสะท้อนภาพของแผนการพัฒนาวัดนั้น ๆ ด้วย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย โครงการวิจัยครั้งต่อไปควรออกแบบงานวิจัยให้สามารถแยกระบุสถานภาพของผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยเฉพาะพระสงฆ์/วัดหรือเจ้าอาวาสกับประชาชน เพราะบางกรณีความเห็นขัดแย้งกัน ซึ่งในโครงการวิจัยนี้ไม่สามารถแยกนำเสนอเช่นนั้นได้ เพราะออกแบบการวิจัยไว้ให้เสนอผลการวิจัยโดยภาพรวมเท่านั้นอันเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งในการขอจริยธรรมวิจัยในมนุษย์
2. ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้ ข้อค้นพบจากโครงการวิจัยระบุวางแผนการพัฒนาควรทำภายใน 1 ปี ส่วนจะทำอะไร โดยใคร และงบจากแหล่งใด อาจปรับให้เหมาะสมได้ตามบริบทของวัด โดยความร่วมมือของประชาชน พระสงฆ์/วัด ผู้นำชุมชน และหน่วยงานรัฐ ซึ่งต้องเข้าใจบริบทของวัดเป็นอย่างดีด้วย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดไปตามกระแสอย่างสิ้นเปลือง
3. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย โดยภาพรวมความพร้อมของวัดในการรองรับสังคมสูงวัยจังหวัดชลบุรี อยู่ในระดับน้อยที่สุด ผู้มีหน้าที่กำหนดนโยบายจึงจำเป็นต้อง

ต้องมีแผนพัฒนาที่สอดคล้อง พร้อมกับสร้างความตระหนักรู้ให้กับวัดและผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนาทุกฝ่ายให้ร่วมมือกันปรับโครงสร้างอาคารสถานที่ให้เหมาะกับโครงสร้างของสังคมที่เปลี่ยนไป

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่องการพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัยจังหวัดชลบุรีระยะที่ 1 ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากงบประมาณรายได้ (เงินอุดหนุนจากรัฐบาล) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2561 มหาวิทยาลัยบูรพา ผ่านสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ เลขที่สัญญา 140/2561 จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้ อนึ่งขอกราบขอบพระคุณพระคุณเจ้าทุกรูป และขอขอบคุณอุบาสกอุบาสิกาทั้งที่สูงวัยและไม่สูงวัยทุกคนที่กรุณาเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก ทำให้สามารถดำเนินโครงการวิจัยสำเร็จ ขอขอบคุณผู้ช่วยวิจัย คือ นางสาวรัญญา ปรีदारวีช ที่เป็นกัลยาณมิตรตลอดโครงการวิจัย โดยเฉพาะในการลงพื้นที่ ทำให้การเก็บข้อมูลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ฝ่ายวิจัยของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และกองบริหารการวิจัยและนวัตกรรม มหาวิทยาลัยบูรพา ที่อำนวยความสะดวกการวิจัยเป็นไปอย่างเรียบร้อย สุดท้าย ขอขอบคุณคณะกรรมการพิจารณาจริยธรรมวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยบูรพา ที่ทำให้กระบวนการวิจัยเป็นไปตามมาตรฐานสากล

รายการอ้างอิง

- กฎกระทรวงกำหนดสิ่งอำนวยความสะดวกในอาคารสำหรับผู้พิการหรือทุพพลภาพ และคนชรา พ.ศ. 2548. (เล่มที่ 122 ตอนที่ 52 ก.). (2548, 2 กรกฎาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. หน้า 4-19.
- กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข. (2557). *คู่มือการดำเนินงานเมืองที่เป็นมิตรกับผู้สูงอายุ (Global Age-Friendly Cities: A Guide)*. กรุงเทพฯ: สำนักกิจการโรงพยาบาลการสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- กองทัพศาสนาสดาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2554). *คู่มือการพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐาน*. ม.ป.ท.
- กองส่งเสริมและพัฒนาการจัดการศึกษาท้องถิ่น กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย. (2561). *คู่มือการดำเนินงานโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข: พัฒนาวัดตามแนวทาง 5 ส. ที่ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*. สิ่งส่งมาด้วย ที่ มท 0816.3/ว 2206 ลงนามโดยอธิบดีกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น.
- สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2557). *ข้อเสนอแนะการออกแบบสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับทุกคน (Buildings and Environments Design Recommendation for All)*. กรุงเทพฯ: พลัสเพรส.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส). (ม.ป.ป.). *คู่มือมือบ้านใจดี บ้านที่ออกแบบเพื่อทุกคน (Universal Design Home)*. ม.ป.ท.
- สำนักงานจังหวัดชลบุรี. (ม.ป.ป.). *แผนพัฒนาจังหวัดชลบุรี (พ.ศ. 2557-2560) ฉบับทบทวนรอบปี 2560*. ม.ป.ท.
- เสาวภา พรศิริพงษ์, ขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์ และยงยุทธ บุราสิทธิ์. (2557). วัดในพุทธศาสนากับความพร้อมในการรองรับสังคมผู้สูงอายุ. *วารสารภาษาและวัฒนธรรม*, 33(1), 99-125.
- หน่วยปฏิบัติการวิจัยสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (ม.ป.ป.). *ข้อเสนอแนะการออกแบบสภาพแวดล้อมและที่พักอาศัยของผู้สูงอายุ*. กรุงเทพฯ: กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- Center for Inclusive Design and Environmental Access. (2012). *The Goals of Universal Design*. Retrieved from en.m.wikipedia.org.